

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/115/250-253>

Seyyub Əsədov

Şirvan şəhər 11 №-li tam orta məktəb
<https://orcid.org/0009-0005-8010-1737>
seyyub1967@gmail.com

Qızıl Orda xanı Şadı bəy haqqında

Xülasə

Məqalədə Şirvanşahlar dövlətinin Qızıl Orda dövləti ilə münasibətlərindən bəhs olunur. 1400-1408-ci illərdə baş verən hadisələrdən söhbət gedərkən Qızıl Orda xanı Şadı bəyin Şirvanşahlar dövlətində siyasi sığınacaq tapması məsələsinə toxunmaqla göstərilir ki, o dövrdə Şirvanşahlar dövləti təkcə Cənubi Qafqazda yox, Yaxın və Orta Şərqdə ən qüdrətli və Avroasiya dövlətləri içərisində xüsusilə seçilən bir dövlət olmuşdur. Belə məsələlərin işıqlandırılması şagird və tələbələrimizin öz dövlətçiliyi ilə fəxr etməklə yanaşı, həm də dövlətçiliyimizə olan məhəbbətini qat-qat artırmış olar.

Açar sözlər: Azərbaycan, Şirvanşahlar dövləti, Qızıl Orda dövləti, Teymurilər, Əmir Teymur, Toxtamış xan, Şirvanşah I İbrahim, siyasi münasibətlər

Seyyub Asadov

Shirvan city secondary school No. 11
<https://orcid.org/0009-0005-8010-1737>
seyyub1967@gmail.com

About Shadi Bey, Khan of the Golden Horde

Abstract

The article discusses the relations between the Shirvanshah state and the Golden Horde. While addressing the events that took place between 1400 and 1408, it highlights the issue of Golden Horde Khan Shadi Bey finding political asylum in the Shirvanshah state. This indicates that during that period, the Shirvanshah state was not only one of the most powerful in the South Caucasus, but also a particularly distinguished state among the major powers of the Near and Middle East and Eurasia. Highlighting such historical facts helps students and learners not only take pride in their statehood but also significantly deepen their love and respect for it.

Keywords: Azerbaijan, the Shirvanshah state, the Golden Horde state The Teimuris, Amir Teymur, Tokhtamysh Khan, Shirvanshah Ibrahim I, political relations

Giriş

1391-ci ilin əvvəlində Teymurun çağırdığı qurultayda Toxtamışa qarşı müharibə aparmaq haqqında qərar qəbul edilir ki, bu da iki nəhəng dövlətin arasındakı münasibətlərin daha kəskin xarakter almasına səbəb olur. Yürüş 1391-ci ilin yanvarında Daşkənddən başlayır. “Bu xəbər Toxtamışa çatanda o Teymurun yanına elçi göndərir və gələcəkdə dost münasibətləri saxlayacaqlarını vəd edir” (Qəzvini, 1986, s. 90). “Bunu qəbul etməyən Teymur yürüşü davam etdirir” (Əmir Teymurun vəsiyyətləri, 1991, s. 38). “18 iyun 1391-ci ildə Samara çayından bir az şimalda Qunduzça çayı yaxınlığında döyüş baş verir. Toxtamışın qoşunu darmadağın edilir. Lakin bu döyüş Qızıl Ordanın siyasi və iqtisadi həyatına ciddi təsir etmədi” (Qrekov, Yakubovskiy, 1950: 308). 1394-cü ildə Qızıl Orda qoşunları yenidən Şirvana hücum etdi. Bu vaxt Teymur öz qoşunu ilə Şəkiddə idi. Qızılordalılar Azərbaycandan qovulub çıxarıldılar və Teymur Qızıl Ordaya 2-ci böyük yürüş etməyi

qərara alır. “Teymur bu yürüşdə qarşısına Qızıl Ordanın-Kırım, Şimali Qafqaz və Aşağı Volqaboyu kimi iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli və varlı əyalətlərini məhv etmək məqsədini qoyur” (Qrekov, Yakubovskiy, 1950, s. 374). “Artıq Toxtamışla qarşılaşmağın vaxtı çatdığını və onu təxirə salmağın lüzumsuzluğunu Teymur başa düşürdü” (Əhəri, 1984, 41). 1395-ci ilin fevralında o Toxtamışa qarşı yürüşə sıxmaq əmrini verir. Yoldan Teymur Toxtamışın yanına bacarıqlı diplomat olan Şəmsəddin Almalığı məktubla göndərərək, döyüşə gəldiyini bildirir. “Toxtamış öz sərkərdələrinin təsiri altında kobud cavab məktubu yazır” (Məmmədova, 1991, s. 28). 1395-ci il aprelində hər iki qoşun Terek çayı sahilində üz-üzə dayanır. 15 aprel 1395-ci ildə Teymur döyüşə başlaması əmr edir. O dövrün ən böyük döyüşlərindən biri baş verir və bu döyüşlə nəinki Toxtamışın, həm də Qızıl Orda dövlətinin taleyi həll edilmiş oldu. Hər iki tərəf böyük itki verdi. “O qədər adam qətl edildi ki, səhrada (döyüş meydanında) qan dərələri peyda oldu” (Şami, 1992, s. 14). Döyüşün qanlı və ağır olması Toxtamışın hərbi qüdrətinin güclü olması haqqında xəbər verir. “Lakin buna baxmayaraq Qızıl Orda məğlub olur, Toxtamış özü isə qaçıb gizlənir sonra isə öldürülür. Döyüşdən sonra Teymur ölkənin içərilərinə doğru yürüş edərək Dnepr sahillərinə yaxınlaşır. Kırım şəhərləri dağıdılır” (Safarqaliyev, 1960, s. 141). “Qızıl Orda qoşununun Teymur tərəfindən məğlubiyyət xəbəri Saray şəhərinə çatdıqda Misir nümayəndələri Teymurun əlinə düşməmək üçün tez oradan qaçırlar və 18.IX.1395-ci ildə Misirə çatırlar. Bu Misirin Toxtamış xanın yanına göndərmiş olduğu son səfirlik idi” (Zakirov, 1966, s. 96). 1395-ci ilin qışında Teymur qoşunlarının istiqaməti Həştərxan və Saray şəhərləri oldu. Hər iki şəhər tutularaq, qarət edildi və yandırıldı. “Teymurun Qızıl Ordaya bu yürüşü onu sadəcə zəiflətmədi, bu dövlətə ciddi zərbə vurdu” (Qəzvini, 1990, s. 65). Elə bir zərbə vurdu ki, bundan sonra Qızıl Orda öz əvvəlki ərazisində və əvvəlki formasında bərpa ola bilmədi. Teymurun 1395-ci il yürüşündən sonra faktiki olaraq bu dövlətin tənəzzülü dövrü başladı.

Beləliklə, XIV əsrin II yarısında, xüsusən 80-90-cı illərində Azərbaycan Qızıl Ordanın və Teymurun işğalçı yürüşlərinə məruz qalır. Lakin ölkədə mövcud olan feodal pərakəndəliyi və ara müharibələri işğalçılara qarşı ciddi müqavimət göstərməyə mane olurdu. “Feodal pərakəndəliyinin hakim olduğu məmləkət asanlıqla xarici işğalçıların obyektinə ola bilərdi” (Əlizadə, 1956, s. 344-345).

Tədqiqat

Qızıl Orda xanı Toxtamış 1385,1387,1394-cü illərdə Azərbaycana yürüşlər etmiş, bu yürüşlər zamanı Azərbaycanın şimal əyalətləri ən çox ziyan çəkmişdir. Bundan başqa Təbrizin ələ keçirilməsi bütün Azərbaycanı tutmaq üçün əsas olduğundan şəhər uğrunda mübarizə ciddi şəkildə alınırdı. Təkcə 1385-1401-ci illərdə Azərbaycan ərazisində (Təbrizdə olmuş döyüşlərdən başqa) 10 dəfə qanlı vuruşma getmişdir. Bunlardan 4-ü Əlincə qalasında, 2-si Şirvanda (1387,1394), qalan vuruşmalar isə Marağa, Naxçıvan, Şəki və Mərənd yaxınlığında baş vermişdir” (Piriyev, 1978, s. 61). 1405-ci ildə Teymurun ölümü ilə onun böyük imperiyası dağıldı. Teymurun ölümü və Teymurilər arasında ara çekişmələri I İbrahimi asılılıqdan azad etdi. “Tez bir zamanda İbrahim Şirvanın müstəqilliyini bərpa etmək müvəffəq oldu. Teymurilərin özləri də bununla hesablaşmağa məcbur oldular və Şirvanın müstəqilliyi onlar tərəfindən tanındı” (Aşurbəyli, 1983, s. 197). Şirvanşah I İbrahim Teymurilər arasında baş verən çekişmələrdən və onu dəstəkləyən əhalidən istifadə edərək təkcə Şirvanın müstəqilliyinə yox, eləcə də Cənubi Azərbaycanın da qısa müddətə sahibi olur.

Bu dövr üçün Şirvanşahlar dövlətinin Qızıl Orda ilə münasibətində bir məsələyə toxunmaq istərdim. C. İbrahimov E.A. Paxomovun “Azərbaycanın qısa tarix kursu” əsərinə istinadən göstərir ki, “Teymurun və Cəlairlərin asılılığından çıxan Şirvanşahlar dövləti Cuci (Qızıl Orda) ulusundan asılı vəziyyətə düşür və bu asılılıq 1412-ci ilə qədər davam etmişdir” (İbrahimov, 1962: 20). Əlizadə yazır ki, belə bir fikir bu dövrə aid Şirvan sikkələrində Qızıl Orda xanı Şadı bəyin (1401-1407) adı həkk olunduğuna görə yaranmışdır. Bundan başqa, İbrahim Təbrizdə olan zaman hətta Şadı bəyin adına xütbə də oxutmuşdur. Əlizadə daha sonra haqlı olaraq yazır: “Sikkə zərb etmək və ada xütbə oxunması heç də həmişə siyasi asılılıq əlaməti olmamışdır. Hətta Teymurun sikkələrində, Çağatay sülslərindən qondarma xanların adı olurdu. Həqiqətdə isə bu dövrdə Qızıl Ordanın bir çox səbəblər üzündən Şirvanla müharibə aparmağa və onu işğal etməyə gücü yox idi (Əlizadə, 1956, s. 397). S.

Aşurbəyli bu halı “İ İbrahimin anonim sikkələr kəsdirməsi ilə izah edir” (Aşurbəyli, 1983, s. 238). Tarixçilər Qızıl Orda dövlətində feodal qruplar arasında mübarizədən danışarkən göstərilir ki, 1400/01-ci ildə Qızıl orda xanı Timur Qutluq öldükdən sonra hakimiyyətə Şadı bəy gəlir. “Əslində real hakimiyyət bütövlükdə bacarıqlı saray xadimi Yedigeyin əlində idi” (Vamberi, 1991, s. 28). Bu barədə 1403-cü il mayın 21-də Teymurun sarayına göndərilən Kastilya səfiri Klavixo məlumat verir. Klavixo Teymurun ölümü ilə əlaqədar məlumat verərkən göstərir ki; “...xəbər yayıldı ki, tatar imperatoru Yedigey ...hücum etmişdir” (Səyyahlar Azərbaycan haqqında, 1961, s. 64). Bu onu göstərir ki, Qızıl Orda da real hakimiyyət Şadı bəyin yox, Yedigeyin əlində cəmlənmişdi. Şadı bəy ondan yaxasını qurtarmaq üçün sui-qəsd hazırlayır. Ancaq Yedigey bundan xəbər tutur və bu sui-qəsddən əvvəl Şadı bəylə haqq-hesab çəkmək istəyir. Bunu duyan Şadı bəy Dərbəndə qaçaraq İ İbrahimin yanında sığınacaq tapır və 1407/8-ci ildə burada da ölür. Yakubovski özünün “Qızıl Orda və onun tənəzzülü” əsərində yazır ki, sikkənin kəsilməsi faktı ondan xəbər verir ki, Şadı bəy Qızıl Orda da başqa xan hakimiyyətdə olduqda belə özünü qanuni hökmdar hesab edirdi (Qrekov, Yakubovskiy, 1950, s. 392). Bütün bu faktlar onu göstərir ki, Şirvan (Azərbaycan-qeyd) Qızıl Ordadan asılı olmamışdır. Şadı bəy isə hakimiyyətdən əli çıxdığı üçün Şirvanşahlar dövlətində siyasi sığınacaq tapmışdır. “Qızıl Orda xanı Şadı bəyin Şirvanşahlar dövlətində siyasi sığınacaq tapması faktı onu göstərir ki, o dövrdə Şirvanşahlar dövləti təkcə Cənubi Qafqazda yox, Yaxın və Orta Şərqdə ən qüdrətli bir dövlət olmuşdur” (Aşurbəyli, 1983, s. 321). Safarqaliyev öz əsərində P.S.Savelyevin rus dilində nəşr olunmuş “Cuci sikkələri” əsərinə istinad edərək Teymur tarixçilərinin Toxtamışın tamamilə qovulub Şirvandan çıxarılması faktını şübhə altına alır və göstərir ki; “...789 h. (1387/88), 790 h. (1380, 791 h. (1389/90) illərində Dərbənd, Şabran, Şamaxı və Mahmudabadda Toxtamışın adına zərb edilmiş sikkələr vardır” (Safarqaliyev, 1960, s. 146).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, elə məsələlər vardır ki, onların dərsləklərdə öz əksini tapması böyük əhəmiyyət kəsb etmiş olardı. Bu məsələlər ümumi təhsil müəssisələrinin 7-ci sinifləri üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərsləkdə öz əksini tapmamışdır. Fikrimcə, belə məsələlərin dərsləklərdə öz əksini tapması şagirdlərdə elmi təfəkkürün inkişafına və yurdsevərlik hisslərinin güclənməsinə böyük təsir etmiş olardı. Şagirdlər öz Vətənlərinin tarixini daha dərinləndirərək öyrənməklə yanaşı, Vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə olardılar. Fikrimi 2 məsələ ilə izah etməyə çalışacağam.

Birinci məsələ: Azərbaycan və Qızıl Orda münasibətləri məsələsinə toxunularkən Qızıl Orda xanı Özbək xanın qoşunlarının şəhər və kəndləri talan etməsi, əhalinin qarət olunması məsələsi qeyd olunur. Yaxşı olardı ki, bu zaman müsəlman dini abidələrinin də ziyan çəkməsi, konkret olaraq Şirvan şeyxi Pir Hüseyn xanəqahının qarət olunmasına toxunulaydı. Xanəqah Bakının 127 kilometrliyində, Pirsaat çayı sahilində, Bakı-Salyan ticarət karvan yolu üzərində yerləşir. Xanəqahın zəngin təsərrüfatı, kitabxanası olmuşdur. Pir Hüseyn məqbərəsinin yazılı-naxışlı kaş bəzəkləri bu gün dünya muzeylərinin sərgilərini bəzəməkdədir.

İkinci məsələ: Şirvanşahlar dövlətinin Qızıl Orda dövləti ilə münasibətləri məsələsidir. 1400-1408-ci illərdə baş verən hadisələrdən söhbət gedərkən Qızıl Orda xanı Şadı bəyin Şirvanşahlar dövlətində siyasi sığınacaq tapması məsələsinə toxunmaqla göstərilirdi ki, o dövrdə Şirvanşahlar dövləti təkcə Cənubi Qafqazda yox, Yaxın və Orta Şərqdə ən qüdrətli dövlət olmuşdur. Avroasiya dövlətləri içərisində xüsusilə seçilən bir dövlət olmuşdur. Bu da şagirdlərin dövlətçiliyimizə olan məhəbbətini qat-qat artırmış olardı (Qəzvini, 1986).

Yuxarıdakı məsələlərin Azərbaycan tarixi dərslərində öz əksini tapması şagirdlərdə elmə marağı artırmaqla yanaşı, əxlaqi tərbiyəyə böyük təsir edər, onlarda vətənsəvrlik, dövlətçiliyə məhəbbət hisslərini daha da gücləndirmiş olardı.

Nəticə

Bu bir həqiqətdir ki, bir ölkənin və bir xalqın tarixi, o ölkə və o xalq haqqında nə deyə bilərsə, hər bir tarixçi də o ölkə və onun sakinləri haqqında haqqında təxminən eyni şeyi deyə bilər. XIX əsrin görkəmli Azərbaycan tarixçisi A. A. Bakıxanov “Gülüstanı-İrəm” adlı məşhur kitabında yazır: “Tarix

elə bir danışmayan natiqdir ki, sələflərin vəsiyyətlərini bütün təfəsilatı və təriflərlə xələflərə bildirir, ehtiyac və rifah səbəblərini, tərəqqi və tənəzzül yollarını anladır. Gələcəkdə törəyə bilən əhvalatı keçmişin libasında insanların ibrət nəzərinə çatdırır” (Bakıxanov, 1993, s. 9).

Ədəbiyyat

1. Alizade, A. A. (1956). *Sotsialno-ekonomicheskaya i politicheskaya istoriya Azerbajdzhana v XIII–XIV vekah*.
2. Ashurbeyli, S. (1983). *Gosudarstvo Shirvanshahov*.
3. Bakikhanov, A. (1993). *Gülüstani-İrəm*.
4. Əbu Bəkr əl-Qütbi əl-Əhəri. (1984). *Tarix-e Şeyx Üveys*.
5. Əmir Teymurun vəsiyyətləri. (1991).
6. Əsədov, S. (2016, noyabr 8). Qızıl Orda xanı Şadı bəy haqqında. <https://multiurok.ru/files/qizil-orda-xani-sadi-b-y-haqqinda.html>
7. Grekov, B., & Yakubovski, A. (1950). *Zolotaya Orda i ee padenie*. Moskva–Leningrad.
8. İbragimov, C. (1962). *Feodalnye gosudarstva na territorii Azerbajdzhana v XV veke*.
9. Məmmədova, Ş. (1991). “Xülasət-ət-təvarix” Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi.
10. MultiUrok. (n.d.). *Qızıl Orda xanı Şadı bəy haqqında*. <https://multiurok.ru/files/qizil-orda-xani-sadi-b-y-haqqinda.html>
11. Piriye, V. (1978). *Azərbaycan Hülakülər dövlətinin tənəzzülü dövründə*.
12. *Puteshestvenniki ob Azerbajdzhanе*. (1961).
13. Qəzvini, H. (1986). *Zeyl-e tarix-e qozide*.
14. Qəzvini, Z. (1990). *Zeyl-e tarix-e qozide*.
15. Safargaliev, M. G. (1960). *Raspad Zolotoj Ordy*. Saransk.
16. Şami, N. (1992). *Zəfərnəmə*.
17. Vambery, G. (1991). *Əmir Teymur*.
18. Zakirov, S. M. (1966). *Diplomaticheskie otnosheniya Zolotoj Ordy s Egiptom*.

Daxil oldu: 16.01.2025

Qəbul edildi: 05.03.2025